

ZAMIRANJE PLEMIČKE IDEOLOGIJE U KONTEKSTU OBLIKOVANJA NACIONALNE IDEOLOGIJE

Joanna Rapacka

Godine 1790. tik uoči smrti, car Josip II. otkazao je većinu svojih reformi koje su od habsburške monarhije trebale napraviti modernu, centraliziranu državu, na užtrb, uz ostalo, negdašnjih prava i privilegija Ugarskog kraljevstva, njegove staleške konstitucije. Štoviše, u simboličnim dimenzijama Josip II. pokušao je naprosto likvidirati Ugarsko kraljevstvo. Stupajući na prijestolje nije se okrunio krunom sv. Stjepana, kako su to do tada činili njegovi prethodnici, stoga da ne bi zakletvom morao potvrditi zatečeno feudalno stanje; samu pak krunu ponio je iz Bude i zatvorio je u bečkom trezoru. Sada se kruna vratila i vratila se konstitucija, konstitucija — kako se onda govorilo. S motrišta plemićke nacije vraćena je sloboda domovine.

Grof Adam Oršić u svojim memoarima opisuje euforiju koja je zavládala i u Zagrebu. Svi su odjenuli starougarsku odjeću, čak su i žene navukle krznene ugarske burke i čake. Muškarci su pripasali široke sablje, počeshljali se na mađarski način, s razdjeljkom na sredini, i na mađarski način ufitaljili brkove. Onaj koji je prethodno govorio njemački sada je govorio samo hrvatski. Riječ »patriot« postala je geslom vodiljom koja je vezivala sve i svi su buduću sreću svoga naroda vidjeli u najtješnjoj vezi s Mađarima u zajedničkoj obrani pred napadima Beča.¹

Kao što znamo, povjesničari su hrvatsku politiku koja se rodila iz te euforije i straha pred povratkom jozefinizma ocijenili kao potpuno promašenu, kao politiku koja je neumoljivo vodila u nacionalnu katastrofu.² Od te katastrofe Hrvate je spasio

dolazak novih ljudi koji su naciju cijenili više od staleške domovine. Njima zahvaljujući, nakon četrdeset i nešto godina, Zagreb je na mjesto čake postavio crvene kape, na mjesto atille surke, a 1848. godine nedavni kompatrioti stali su s dvije strane barikada.

Uostalom, rat je započeo još tada, te trijumfalne 1790. godine, kada su Hrvati — uvjereni u nužnost solidarnog otpora protiv bečkih spletki, odustajući u korist Požuna³ od mnogih bitnih autonomnih prava⁴ — istovremeno, odgovarajući na pokušaje uvođenja mađarskog kao službenog jezika, čvrsto stali iza latinskog. Usijanost toga spora dobro izražavaju riječi velikog zagrebačkog župana: »Mi Hrvati ovaj zakon nikad prihvatiti nećemo, nego ćemo protusloviti do vijeka.«⁵

Povratak latinskog jezika za Hrvate nije bio ništa manje važan od povratka krune sv. Stjepana. Korištenje tog jezika nije se smatralo samo po sebi jednom od bitnih sloboda (mađarski, kao strani jezik, bio bi znakom ropstva), već i ključem za ostale slobode. Deklaracija hrvatskih staleža iz 1805. godine glasi: »da u ovim kraljevinama i u njihovim poslovima juridičkim i političkim nikada u nijedno vrijeme neima biti jezik magjarski niti kakav drugi nego samo latinski, jer da su u ovom jeziku, koji je jednako star kao i kraljevstvo i konštitucija, svi zakoni i zapisnici, a kad bi se dokinuo, da bi propala i kultura i narod, koji nebi napokon razumio vlastitih prava i zakona«⁶.

Zahtijevajući uvođenje mađarskog jezika kao službenog, Mađari su na bečke prijetnje odgovorili gestom koja svjedoči o nastajanju moderne nacije: vjernost Hrvata latinskom jeziku ustrajavanje je na vrijednostima plemićke nacije. Godine 1848. ta će nacija u osnovi biti već mrtva i ovoga puta više neće biti latinski jezik taj koji će, govoreći metaforički, pohrvatiti se s mađarskim: jedan nasuprot drugome stat će sada dva narodna jezika. Posljednji trijumf i Pirova pobjeda hrvatske plemićke nacije bila je upravo 1790. godina.

Navedeni fragment memoara grofa Oršića o crtava društvo integrirano oko stanovitog sustava vrijednosti koji u tom slučaju simbolizira mađarska odjeća. Taj nam je sustav poznat, više je puta opisivan, premda prije svega s mađarskog motrišta.⁷ Na hrvatskom terenu, naglasimo odmah, on predstavlja samo dio ponešto drugačije ideološke konstrukcije, iako je bez sumnje riječ o dijelu koji posjeduje fundamentalni značaj.

Njen je kamen temeljac bio *Tripartitum* Istvana Verboczija, kodeks običajnog prava koji je određivao političke i socijalne privilegije plemstva Ugarskog

kraljevstva. Nije slučajno da je riječ o pravnom tekstu — svijet pravničkih pojmova jezgra je plemićke ideologije. Iako *Tripartitum* — predan ugarskom parlamentu 1514. godine, tiskan 1517. godine — kralj nije nikada konačno sankcionirao, ipak je tijekom tri stoljeća korišten kao zbir osnovnih pravnih regulativa i zlatna knjiga plemićkih privilegija. Taj je tekst bio tako važan da su se, usprkos činjenici što je plemstvo bilo u velikoj mjeri dvojezično, uskoro pojavili njegovi prijevodi na narodne jezike: 1565. godine mađarski prijevod, a 1574. godine hrvatski, iz pera Ivanuša Pergošića.

U temelju *Tripartituma* nalazila su se tri pojma: nacije kao plemićke zajednice kraljevstva, plemićke ravnopravnosti i plemićkih sloboda. Ove posljednje obuhvaćale su uz ostalo jamstva osobne slobode, načelo kraljevskog izbora, participaciju u vlasti u obliku neposredne demokracije, ustavodavne prerogative u saboru, oslobođanje od poreza. Na straži slobode stajala je zasada nadređenosti prava nad kraljem. U slučaju njena kršenja plemstvo je moglo posegnuti čak i za *ius resistendi*, formuliranom u Zlatnoj buli Andrije II. (1222), na koji se poziva Verboczi. Dodajmo da iako je *Tripartitum* kao civilni kodeks i kodeks krivičnoga prava bio u upotrebi sve do polovice 19. stoljeća,⁸ ipak su njegovi dijelovi koji su se odnosili na ograničenje kraljevske vlasti bili od njihova nastanka zapravo fikcija, kao što su fikcija bile i mnoge odluke Zlatne bule. Ali upravo su te fikcije, ništa manje negoli stvarni privilegiji, stoljećima igrale integrativnu ulogu među plurietničkim plemstvom Ugarskoga kraljevstva i razlikovali ga, prema njegovu uvjerenju, od »ropskog« plemstva na nasljednim habsburškim zemljama kojima se upravljalo na apsolutistički način — oblikovale su njegov mentalitet i način političkog mišljenja.

Verboczijev *Tripartitum* izražavao je idealni poredak plemićkog svijeta, pa stoga sve dok je pojam Hrvat označavao hrvatskog plemića verboczijanizam je ostao stalnim atributom hrvatstva. Dodajmo da je *Tripartitum* zauzeo časno mjesto u povijesti hrvatske plemićke kulture neovisno o činjenici da su među idejama koje je glasio bile i one koje su protusloville najdubljim uvjerenjima većine hrvatskih »verbecijanaca«, naime one koje su glasile jedinstvenost i nedjeljivost zemalja krune sv. Stjepana i samim time negirale hrvatske zahtjeve u odnosu na posebnosti Hrvatskoga kraljevstva. U njima počiva klica jedne od bitnih suprotnosti koja će otežati integraciju plemićke i nove nacionalne kulture. Tim ćemo se problemima vratiti nešto kasnije.

Zadržimo se sada na drugom tekstu istog naslijeđa, iako se njegova društvena uloga ne može mjeriti s ulogom *Tripartituma*. Bit će to tek pjesnički tekst čiji su dometi i mogućnosti djelovanja na društvenu svijest bili ograničeni, ali ta ograničenost utjecaja ne umanjuje njegovu vrijednost kao dokumenta stanja te svijesti. Nije od posebne važnosti što je u ovome slučaju riječ o tekstu nastalom u velikaškim, a ne u plemićkim krugovima. Radi se o djelu braće Zrinskih, *Sirena Jadranskoga mora*, a prije svega o njegovu osnovnom dijelu, poemi *Opsada Szigeta*. Ta poema, koju je na mađarskom napisao Nikola, stariji od braće Zrinskih, smatra se iznimnim djelom mađarske barokne epike; preveo ga je na hrvatski mlađi brat Petar i zauzelo je mjesto među najvažnijim hrvatskim poemama sedamnaestog stoljeća. Same osobe autora — junaka antihabsburške urote, simbolički podsjećaju na važan čimbenik hrvatsko–ugarske zajednice. Bila je to prijetnja proistekla iz centralističko–apsolutističkih težnji Habsburgovaca u čijem su obličju slabili antagonizmi između mađarskog i hrvatskog plemstva⁹ i produbljavali se integrativni procesi.

Iako nije lišena antinjemačkih naglasaka, posebice u hrvatskoj inačici, sama poema izražava još jedan aspekt plemićke ideologije. Verbozci je određivao mjesto plemstva unutar kraljevstva, *Opsada Szigeta* određuje njegovo mjesto u odnosu na izvanjski svijet. To mjesto proizlazi iz situacije ugroženosti ne više samo sloboda, već i samoga postojanja, iz naglog smanjivanja kraljevstva suočena s turskom najezdom. To rađa herojsku viziju, uvjerenje o misiji koja se obavlja u odnosu na Europu: ostaci hrvatskih i ugarskih zemalja, to je *antemurale christianitatis* o koji se razbija turska navala.¹⁰ Junačka smrt pod Szigetom (1566) pradjeda autora *Sirene Jadranskoga mora* bana Nikole Zrinskog postaje simbolom te misije. Naglasimo da izbor Nikole Zrinskog kao glavnog lika koji simbolizira herojsko poslanstvo junaka predziđa nije samo pitanje obiteljske legende. *Opsada Szigeta* u hrvatskoj je književnosti tek jedan od mnogih njemu posvećenih tekstova, među kojima su i tekstovi koji potječu iz hrvatskih zemalja izvan Ugarskog kraljevstva.¹¹ U hrvatskoj tradiciji Nikola Zrinski ostat će do polovice 19. stoljeća ne samo glavnim nositeljem ideje predziđa, već i središnjim likom hrvatskog panteona uopće.¹²

Konstitucija i antemurale christianitatis ključni su pojmovi hrvatsko–ugarskog idejnog zajedništva. U stvari, oni su bili tom »zajedničkom nošnjom« o kojoj je bila riječ na početku. Pa ipak ti pojmovi ne iscrpljuju repertoar hrvatskih, plemićkih ideologema. Uz osjećaj zajedništva išao je i osjećaj posebnosti, i to posebnosti

koja umnogome nadmašuje regionalnu posebnost, a što je našlo svoj izraz u pojmu *natio croatica*. Temelj osjećaja posebnosti bilo je pažljivo njegovano pamćenje o izdvojenoj državnoj tradiciji, uvjerenje o dobrovoljnosti sveze s Mađarima, i subjektivnosti koja otuda proizlazi te pravima Trojednog kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

U plemićkoj svijesti kraljevstvo je posjedovalo dvojnju prirodu: aktualnu, stvarnu, viđenu kao *reliquiae reliquiarum olim inclyti Regni Croatiae*¹³ — *nevoljni završeni ostaci orszaga*, kako je to preveo Ivanuš Pergošić,¹⁴ kao i drugu, virtualnu, koja odgovara negdašnjem idealnom stanju. Kraljevstvo Dalmacije, Hrvatske i Slavonije imalo je istovremeno karakter državno–pravnog pojma, retrospektivne utopije i političkog programa za budućnost. Postojanje toga kraljevstva–pojma predstavljalo je sljedeći kamen temeljac plemićke svijesti, a ujedno jedan od glavnih predmeta političke borbe hrvatskoga plemstva. Svi pokušaji da se izbaci iz pravne prakse nailazili su na odlučan otpor.¹⁵ Uz pojam kraljevstva neodvojivo se vezao pojam *unio*, ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, koji će povezati *membra disjecta* i pojmu vratiti realno postojanje.

Odnos Hrvatskog kraljevstva kako u njegovu idealnu, tako i u realnu reliktnu obliku spram Krune sv. Stjepana određivao je općeprihvaćeni sustav zasada¹⁶ čije su formulacije, kao i frazeologizam *reliquiae reliquiarum*, u većini slučajeva potjecali iz dokumenata hrvatskoga sabora. Među najvažnije, kao što je dobro poznato, pripadale su tvrdnje: 1. *Mi smo kraljevstvo, a ne regija*, i 2. *Hrvatsko kraljevstvo nikada nitko nije osvojio silom*. Uz drugu zasadu vezivao se važan pojam *pacta conventa*. Na straži posebnosti kraljevstva stajale su precizne odluke — *iura municipalia*¹⁷ čije je kršenje bilo poimano kao narušavanje suverenih prava kraljevstva. Kao što znamo, te su odluke bile neprestance kršene, ali — baš kao i u slučaju mnogih drugih papirnatih pravnih normi o kojima je prije bilo riječi — nije to umanjivalo njihovu ideološku ulogu. Svaki navedeni ideologem ima svoje zasebno rodoslovlje. Promatramo ih vezano, budući da je naše motrište smješteno u vremenu kojega se dotiče fragment memoara grofa Oršića, citiran u uvodu.

Kad bismo, narušavajući autorove intencije, metaforički tretirali »hrvatski jezik« koji se u njegovu tekstu pojavljuje uz mađarsku nošnju, tada bi pod hrvatskim jezikom trebalo prije svega iščitati upravo taj sustav zasada koji se odnosi na prava i mjesto Hrvatskog kraljevstva. Ali, jasna stvar, grof Oršić piše o hrvatskom jeziku u doslovnom smislu. Usprkos nekim općim sličnostima s integracijskim procesima polietničkog plemstva u Ugarskoj i Poljskoj, gdje je u

drugoj polovici 16. stoljeća poljski jezik ušao u opću upotrebu među plemstvom na čitavom državnom području, hrvatsko je plemstvo rjeđe poznavalo mađarski, a svoje patriotske osjećaje spram druge domovine (kako su je često nazivali) manifestirali su najčešće jedino pozicanjem za mađarskim imenima. Podsjetimo da su oba teksta, na koje smo se pozivali govoreći o zajedničkoj tradiciji, imali svoju hrvatsku jezičnu odoru. Čini se dakle kako bi utvrđeno mjesto narodnog jezika moralo olakšati novoj nacionalnoj ideologiji prisvajanje plemićke ideologije. Ipak, dogodilo se posve suprotno. Pokazalo se da je jezik jedna od većih prepreka.

Iako je u početku najveću ulogu u nastajanju hrvatske plemićke ideologije odigralo plemstvo iz zemalja južno od Gvozda,¹⁸ u svom konačnom obliku ona je bila proizvod jedne regije,¹⁹ naime, sjeverne Hrvatske. U drugim regijama odgo-varajuća društveno-politička baza naprosto nije postojala. I hrvatski je jezik, o kojemu govori grof Oršić, bio jezikom samo te regije. Jedan od prvih tekstova objavljenih u tom jeziku bio je upravo prijevod *Tripartituma* koji je zauzeo važno mjesto i u razvoju hrvatskoga književnog kajkavskog jezika. Taj je jezik bio neodvojiv dio plemićke civilizacije koja se, između ostalog, izražavala svojim kajkavskim idiomom, bogato inkrustriranim latinskim jezikom. Otpor značajnog dijela hrvatskog plemstva, posebice sitnog, provincijskog i kurijalnog, protiv narodnog programa ilirskih djelatnika koji je u svojoj koncepciji općenarodnog jezika polazio od dijalekata drugih regija bio je u velikoj mjeri beznadnom borbom za obranu vlastitog jezika. Temeljni uvjet uspjeha hrvatske nacionalne integracije bilo je prevladavanje regionalnih granica, a takvu zadaću kajkavski jezik nije mogao ispuniti.

U početku 19. stoljeća čitava zgrada hrvatske plemićke ideologije ostala je bez temelja. Čak i u tom konzervativnom kutku Europe feudalne su privilegije bile već posve neodržive, Turci su prestali biti opasnost i predziđe se pretvorilo u austrijsku vojnu pozadinu, a moderni, vitalni mađarski nacionalizam pristupio je izgradnji nacionalne, homogenizirane države. Poraz hrvatske plemićke ideologije izgledao je neumitan. Kao jasna ilustracija toga može poslužiti primjer Turopolja koje je nastavalo neobično konzervativno sitno poluseljačko plemstvo i koje je, pokušavajući sačuvati vjernost starim patriotskim idealima utemeljenim na staleškoj hrvatsko-mađarskoj solidarnosti, ušlo u oštar sukob s novim nacionalnim pokretom i postalo sredstvom za realizaciju mađarskih interesa.

Ipak, to čitavo negdašnje idejno naslijeđe ilirizam nije odložio u staretinarnicu. U programskim tekstovima Iliraca čitamo: Da Bog poživi konštituciju ugarsku i

*kraljevinu hrvatsku — narodnost našu ilirsku.*²⁰ Čitajući prva dva člana imamo dojam kao da smo se vratili u 1790. godinu i tek nam posljednji, »narodnost ilirska«, objašnjava da se nalazimo u drugoj epohi. Nije to slučajno — »konstitucija ugarska«, ili autonomna prava koja pripadaju svim zemljama što ulaze u sastav krune sv. Stjepana, kao i državno–pravna subjektivnost Hrvatskog kraljevstva predstavljat će stalni element hrvatske narodno–preporodne ideologije, dok će ujedinjenje hrvatskih zemalja ostati temeljnim ciljem hrvatskih političkih programa. Razmišljanja o perspektivama južnoslavenskog političkog ujedinjenja koje bi predstavljalo krunu ilirske koncepcije južnoslavenskog kulturnog jedinstva, u to su vrijeme još uvijek bila marginalna.

Nije se značajnije promijenio ni stil politike koju će hrvatski političari narodnog preporoda i dalje voditi »kao sudbeni proces«²¹. Početak narodnog preporoda događa se u istom vremenu kada i užurbani rad na kodifikaciji negdašnjih prava i sloboda kraljevstva koji je urodio brošuram Josipa Kuševića *De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (1839), pripremljenom za Sabor. Prvi programski tekst ilirizma bila je *Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućim zakonotvorcem kraljevinah naših — za buduću dietu ugarsku odaslan* (1832) grofa Jurja Draškovića, apel zastupnicima čije su polazišne točke bile *stare povelje naše*. Konac šezdesetih godina donijet će fundamentalnu znanstvenu publikaciju Ivana Kukuljevića *Jura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae* (I, 1861; II–III, 1862), kao i hrvatski prijevod izabranih dokumenata *Naše pravice* (1868) Bogoslava Šuleka, upućen širem krugu primalaca.²² Istina, većina autora nabrojanih djela predstavnici su sloja koji silazi s povijesne pozornice, ali temeljni ideologemi vezani uz »naše pravice« bili su prisutni u čitavoj publicistici preporodnog razdoblja. *Crvenkape*, većinom djeca iz građanskih obitelji, pripasali su, kao što je poznato, plemićke sablje, koje su postale dijelom obvezatne nošnje na brojnim narodnim svečanostima s kraja 30–tih i u 40–tim godinama, a zajedno sa sabljama preuzeli su i dio plemićkog idejnog naslijeđa i uključili ga u kolektivnu svijest moderne nacije u nastajanju.

Takva situacija ne bi se ni po čemu razlikovala od europske norme — u svim zemljama koje posjeduju tradiciju plemićke nacije mnogo je elemenata ideologije stare nacije ušlo u sastav ideologije nove nacije, neovisno o tome je li nova nacija to naslijeđe prihvaćala ili ga je odbacivala. Ipak, u hrvatskim kulturnim, društvenim i političkim uvjetima asimilacija ostavštine nije bila jednostavna stvar.

»Konstitucija ugarska, kraljevina hrvatska i narodnost ilirska« nisu bile međusobno adekvatne. Posljednji član, *narodnost ilirska*, izražava koncepciju nacije oblikovanu na načelu jezične i genetske zajednice. Vlastiti prostor te nacije imao je biti ogroman budući da je jezična zajednica u prvotnoj verziji imala obuhvaćati čitav južnoslavenski svijet, povezan tobožnjim zajedničkim ilirskim podrijetlom koje je dopuštalo da se »narod ilirski« izluči iz ostatka slavenskog svijeta. Prva dva člana: *konstitucija ugarska i kraljevina hrvatska* izražavala su koncepciju države koja ne prelazi granicu Trojednog hrvatskog kraljevstva, dakle države izvan čijih je granica morao ostati veći dio postulirane nove narodne zajednice. O tome su odlučili ne samo objektivni politički uvjeti u kojima je djelovao ilirski pokret ili pak politički oportunitizam, već i višestoljetna plemićka povijesna tradicija. Susret hrvatske plemićke ideologije i drugih prednacionalnih ideologija, oblikovanih u drugim regijama i s drugačijom društvenom bazom²³ tijekom preporoda uzrokovat će podvajanje hrvatske preporodne ideologije: odvajanje vizije naroda od vizije države. Prevladavanje te pukotine bit će neobično težak, dugotrajan i nerijetko dramatičan proces.

(S poljskog preveo: Dalibor Blažina)

BILJEŠKE

¹ Sažetak prema fragmentu Oršičevih memoara navedenom u: T. Smičiklas, *Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835.*, Rad JAZU, knj. 80 (1885).

² Usp. između ostalog iz novije literature J. Šidak, *Hrvatski narodni preporod, Ilirski pokret*, Zagreb, 1988, kao i N. Stančić, *Hrvatski narodni preporod*, Zagreb, 1985, str. 1–31.

³ Potkraj 18. stoljeća političko središte Ugarskog kraljevstva još je uvijek Požun (Bratislava) i on u ondašnjoj pismenosti simbolizira Ugarsku.

⁴ Bilo je to, između ostalog, proširenje kompetencije ugarske vlade na Hrvatsku što je faktično bilo istovjetno s odustajanjem od političke autonomije.

⁵ Cit. prema prijevodu T. Smičiklase, op. cit., str. 21.

⁶ Cit. prema prijevodu T. Smičiklase, op. cit., str. 22.

⁷ O uzajamnim vezama i analogijama ideologije ugarskog plemstva i ideologije poljskog plemstva usp. monografiju L. Hensla, *Kultura szlachecka w Europie środkowo-wschodniej w I połowie XVIII wieku*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1986. Tamo i bogati izbor literature o ideologiji ugarskog plemstva.

⁸ Na području Ugarske djelomice sve do 1945. godine.

⁹ Te antagonizme potvrđuju ne samo dokumenti, već i pisci iz vremena Matije Korvina i Jagelovića, između ostalih Ludovik Crijević–Tuberon.

¹⁰ Tu ulogu hrvatskih zemalja naglašavali su i pisci s hrvatskog juga.

¹¹ Među najvažnije spadaju poema *Vazetje Sigeta zadarskog pjesnika Brne Krnarutića* (1584), kao i *Odiljenje sigetsko* sjevernohrvatskog polihistora Pavla Rittera Vitezovića (1684).

¹² Reviziju mita Nikole Zrinskog obaviti će tek *Stranka prava* Ante Starčevića koja će njegov kult nastojati zamijeniti kultom njegova praunuka, kojega je pogubio bečki dvor.

¹³ Površina Hrvatskog kraljevstva koja se smanjivala već od druge polovice 15. stoljeća u razdoblju od 1526. do kraja stoljeća smanjila se s oko 50.000 km² na 16.800 km².

¹⁴ I. Pergošić, *Velikomu i zmožnomu gospodinu, gospodinu Jurju Zrinskomu*, lu: / K. Kadlec, *Stefana Verbecija Tripartitum*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost, I, knj. V, Beograd, 1909 (puni tekst u originalnoj ortografiji i komentar. Ortografiju sam modernizirala prema I. Pergošić, *Decretum (fragmenti)*, u: *Hrvatski kajkavski pisci*, Zagreb, 1977, sv. I, str. 84.

¹⁵ Podsjetimo da je Vladislav Jagelović zbog nje godine 1492. bio prisiljen određenje *regnum Hungariae cum ceteris regnis et provinciis sibi subiectis*, upotrijebljeno u inauguracijskoj diplomi iz 1490. godine, zamijeniti određenjem *regnum Hungariae cum ceteris regnis, scilicet: Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae et partibus Transylvanis, ac orovinciis sibi subiectis*. Usp. A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb, 1990, str. 288.

¹⁶ Govoreći o općeprihvaćenosti, imam na umu stanje suvremeno Oršićevim memoarima.

¹⁷ Prvi put se spominju početkom 18. stoljeća. Među najvažnije spadale su: Hrvatska ima bana koji vodi Sabor što predstavlja temelj prava u Hrvatskoj i poziva se na najviše institucije; sudbena vlast pripada banskom sudu i neovisan je od ugarskog sudstva; službeni jezik je latinski, ali onaj koji ga ne poznaje može se služiti hrvatskim; kontribucije u korist ratnih troškova Hrvatska plaća u smanjenom opsegu; protestanti ne mogu steći građanska prava na području Hrvatske.

¹⁸ Usp. N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, str. 359 i *passim*.

¹⁹ Što ne znači da se neki njeni elementi nisu pojavljivali i u drugim hrvatskim regijama, posebice u Dalmaciji u 16. stoljeću.

²⁰ Lj. Vukotinović, *Ilirizam i kroatizam*, lu: / *Hrvatski narodni preporod*, priredio J. Ravlić, Zagreb, 1965, sv. II, str. 66.

²¹ J. Horvat, *Ljudevit Gaj*, Zagreb, 1975, str. 49.

²² O značenju tih publikacija za modernu hrvatsku narodnu svijest vidi M. Gross, A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskome društvu*, Zagreb, 1992, str. 289.

²³ Imam na umu prije svega ideološke konstrukcije u kojima dominantu ne predstavlja hrvatsko, već slavensko kraljevstvo.